

NOWE MEDIA 1/2010
STUDIA I ROZPRAWY

Piotr Ziarek

(Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)

Cyfrowe nierówności a rozwój społeczeństwa informacyjnego

Nieustanna ekspansja technologii informacyjno-komunikacyjnych (ICT) wpływa na modernizację struktur społecznych. W konsekwencji prowadzi to do powstania nowej formacji społeczno-ekonomicznej, nazywanej społeczeństwem informacyjnym. Postęp w dziedzinie technologii ICT sprawia, że coraz więcej osób zyskuje możliwość czynnego udziału w tworzeniu, przetwarzaniu i przekazywaniu informacji. Z jednej strony, proces ten stanowi szansę na obniżanie kosztów dostępu do wiedzy uznanej za społecznie użyteczną oraz na szerszą demokratyzację kultury. Z drugiej zaś, może prowadzić do wzrostu fragmentaryzacji społecznej, wywołanej wykluczeniem z produktywnych sfer nowego typu społeczeństwa wszystkich tych osób, które nie przyswoją wymaganego zasobu wiedzy i umiejętności niezbędnych do posługiwania się nowymi technologiami komunikacyjnymi. Celem artykułu jest ukazanie zmieniającej się optyki postrzegania zagrożeń, płynących z trwałego wykluczenia licznych grup społecznych z uczestnictwa w budowie społeczeństwa informacyjnego.

1. Istota społeczeństwa informacyjnego

W latach 60. XX wieku widoczne stawały się oznaki jakościowych przekształceń ery industrialnej. Ich kierunek obejmował stopniowy wzrost znaczenia sektora usługowego (handel, finanse, transport, sprzedaż, służba zdrowia, turystyka i rekreacja, badania, edukacja, administracja) wobec

postępującego ograniczania roli produkcji przemysłowej. Jak zauważa Darin Barney [2008: 14]:

Stąd, w społeczeństwie postindustrialnym podstawą podziału (stratyfikacji) społecznego i ekonomicznego nie byłyby już dłużej stosunki własności, oparte na posiadaniu środków produkcji, ale raczej kontrola nad systemami wytwarzania informacji i wiedzy: nowe klasy technokratów, menadżerów, profesjonalnych inżynierów i naukowców miałyby na szczycie hierarchii społecznej i politycznej zastąpić właścicieli fabryk i kopalni.

Zaowocowało to powstaniem licznych analiz, które usiłowały nakreślić kontury nowej formacji społecznej. Tacy autorzy, jak Alain Touraine [1971] czy Daniel Bell [1973], podjęli próbę opisanie transformacji zachodzących w ramach paradygmatu industrialnego. Bell [1973: 127] spostrzegł, że „społeczeństwo postindustrialne oparte jest na usługach [...] tym, co się liczy, nie jest obecnie zwykła praca mięśni czy energia, ale informacja”. Był również przeświadczony, że przejście do ery postindustrialnej pozwoli przezwyciężyć liczne społeczne deprywacje i podziały epoki industrialnej. Obraz przyszłości obejmował w jego ujęciu z dobrze wykształconego społeczeństwa, obywateli zaznajomionych z przyjemnościami rozwoju cywilizacyjnego w możliwie równym stopniu, prosperującej gospodarki globalnej, rozwiniętego sektora badawczego i racjonalnie funkcjonującej administracji publicznej [Barney 2008: 14].

Wskutek kryzysu paliwowego z lat 70. XX wieku wyczerpała się wiara w triumf postindustrialnych nadziei. Sięgnięto wówczas po termin ukuty przez japońskiego socjologa Tadao Umesao – *johoka shakai* („społeczeństwo informacyjne”), którego popularyzatorem był inny badacz – Keinichi Koyama [Nowina Konopka 2006: 14]. Pojęcie „społeczeństwo informacyjne” stało się w krótkim czasie kategorią, po którą coraz częściej sięgano, aby nazwać społeczne przeobrażenia wywołane rewolucją informacyjną. Warto zaznaczyć, że funkcjonowało ono obok innych pojęć opisujących zmiany polityczne i społeczno-ekonomiczne zaobserwowane na świecie po drugiej wojnie światowej, takich jak: „globalna wioska” McLuhana (1964), „społeczeństwo postkapitalistyczne” Dahredorfa (1959) czy „społeczeństwo postmodernistyczne” Etzioniego (1968).

Koniec lat 70. XX wieku stanowił okres przełomu dla roli idei społeczeństwa informacyjnego w dziedzinie zarządzania gospodarkami państw

zachodnich. W 1989 roku Simon Nora i Alain Minc opublikowali *L'Informatisation de la Societe* – raport dla rządu francuskiego poświęcony komputeryzacji. Sformułowano w nim przypuszczenia, że „wzrost połączeń pomiędzy komputerami a sieciami telekomunikacyjnymi” zastąpi „cały system nerwowy organizacji społecznej [...] radykalnie otworzy nowe horyzonty [...] przekształci nasze wzory kulturowe [...] wywrze wpływ na równowagę ekonomiczną, stosunki władzy, spowoduje większe zagrożenie dla suwerenności” [Nora, Minc 1981: 3–4; za: Barney 2008: 17].

Darin Barney [2008: 24] dowodzi, że teoria społeczeństwa informacyjnego została w kręgach niektórych badaczy bardzo szybko przekształcona w utopijny i naiwny idealizm oraz bezstronne nauki społeczne, aby pod koniec lat 80. XX wieku przekształcić się w doktrynę rewolucyjną. Według Nicka Dyer-Witforda [1999: 22–26] doktryna ta zawiera siedem podstawowych twierdzeń:

- 1) Świat jest w stanie całkowitego przekształcenia, gwałtownej przemiany, podobnej w rodzaju i intensywności do tej, jaką było przejście od społeczeństwa rolniczego do przemysłowego w XIX stuleciu.
- 2) Najważniejszym zasobem nowego społeczeństwa jest wiedza/informacja.
- 3) Nadrzędną siłą napędową w tej rewolucji/socjeństwie jest rozwój technologiczny i proces jego rozprzestrzenienia się.
- 4) W społeczeństwie informacyjnym pokolenie dobrobytu przyćmiło to wywodzące się z gospodarki opartej na produkcji materialnej.
- 5) Transformacja społeczna towarzysząca tym technicznym i ekonomicznym zmianom jest w istocie pozytywna.
- 6) Rewolucja informacyjna – techniczna, ekonomiczna i społeczna – zachodzi na skalę globalną.
- 7) Rewolucja informacyjna jest nie tylko nową fazą ludzkiej cywilizacji, ale także ewolucyjnym krokiem naprzód na rzecz życia samego w sobie.

Wizja społeczeństwa informacyjnego jako społecznego modelu relacji, wspomagającego proces niwelowania licznych barier i podziałów wewnątrz społeczeństw, nie ziszcila się. Tomasz Drabowicz [2006: 238] zauważa, że w dziedzinie badań nad związkami między rozwojem wiedzy i ilościowym przyrostem informacji a kształtowaniem się nierówności społecznych za prekursora można uznać niemieckiego filozofa i socjologa

Georga Simmela, który w swojej *Filozofii pieniądza* opublikowanej w 1900 roku przewidywał, że generalnemu podniesieniu się poziomu wykształcenia społeczeństw będzie towarzyszyć zwiększanie się podziałów pomiędzy grupami, które mają dostęp do wiedzy, a grupami, które są takiego dostępu pozbawione.

2. Podział cyfrowy czy cyfrowe nierówności?

W 1995 roku Departament Handlu USA opublikował dane z badań nad dostępem obywateli do komputerów i Internetu [*Falling Through the Net* 1995]. Po raz pierwszy użyto wówczas terminu „podział cyfrowy”, który w dalszych latach stał się stałym elementem w dyskusji nad społecznymi i politycznymi aspektami technologii informacyjnych. W tym czasie przez pojęcie *digital divide* rozumiano podział społeczeństwa na dwie zasadnicze grupy: podłączonych i niepodłączonych do światowej sieci Internet.

Wspólnym elementem różnych teorii technologicznego determinizmu jest przekonanie, że kształt danego rozwiązania technologicznego wpływa na kierunek i kształt zmian społecznych. Drabowicz [2006: 290] zauważa, że technologia stanowi w tym ujęciu zmienną podwójnie niezależną: po pierwsze, jej rozwój jest wobec zjawisk zachodzących w innych dziedzinach życia społecznego (gospodarce, polityce, kulturze) autonomiczny, tj. czynniki pozatechnologiczne nie oddziałują na procesy innowacji technologicznej, te ostatnie rządzą się tylko i wyłącznie własnymi prawami; po drugie, to zmiany technologiczne są źródłem zmian społecznych, przy czym – ponieważ właściwości danej technologii są wszędzie, niezależnie od kontekstu społeczno-kulturowego, takie same – wprowadzenie do użytkowania danego rozwiązania technologicznego w każdym społeczeństwie przynosi takie same skutki.

Już pod koniec lat 90. XX wieku pojawiły się kolejne definicje cyfrowego podziału, które znacznie poszerzały jego znaczenie. Zaproponowano, aby przez podział cyfrowy rozumieć „lukę między tymi, którzy mają dostęp do technologii informacyjnych i potrafią je efektywnie wykorzystywać, a tymi, którzy takiego dostępu i takich umiejętności nie posiadają” [Wilhelm 2001: 1]. Część badaczy jest przekonana, że do nazwania opisywanego zjawiska, zamiast „podziału cyfrowego”, lepszy wydaje się termin

„cyfrowe nierówności” lub „cyfrowe deprivacje” [DiMaggio et al. 2004]. Używanie tego pierwszego pojęcia nieuchronnie skutkuje bowiem koncentrowaniem się na fakcie posiadania lub nieposiadania dostępu do Internetu. Termin „cyfrowa nierówność” pozwala tymczasem uchwycić pewne niuanse, obejmuje także inne wymiary zróżnicowania w dostępie do nowych technologii, a nie tylko fizyczny kontakt.

Jan van Dijk [2000: 166, cyt. za: Drabowicz 2007: 240] ujmuje ten problem w następujący sposób:

Wizja społeczeństwa dychotomicznie podzielonego na dwie warstwy: informacyjnych bogaczy oraz biedaków, bez żadnych grup pośrednich, zdaje się być nadmiernie uproszczonym modelem współczesnych społeczeństw, które są w swojej istocie niezmiernie zróżnicowane. Nierówność w dostępie do informacji we współczesnych społeczeństwach powinna być przedstawiana raczej jako wielostopniowe kontinuum pozycji stopniowo przechodzących jedna w drugą.

3. Podsumowanie

Rozumienie zjawiska wykluczenia cyfrowego przez pryzmat determinizmu technologicznego spotyka się współcześnie z krytyką licznych badaczy [Norris 2001; van Dijk 2005; Rooksby, Weckert 2007; Burnett i in. 2009]. Dychotomiczne ujęcie zagadnienia jest zbyt daleko idącym uproszczeniem, a ponadto odnosi się jedynie do aspektu technicznego. Zdaniem Paula DiMaggio i Esztera Hargittai [2009] przyjęcie prostej, binarnej optyki, zakładającej podział na posiadających i nieposiadających dostępu do nowej technologii, był naturalny i zrozumiały w początkowym stadium jej dyfuzji. Jak zauważają, paradygmat dychotomicznego podziału sięga swoimi korzeniami do tradycji badawczej z okresu prezydentury Dwighta Eisenhowera, w trakcie której w identyczny sposób amerykańska administracja obserwowała rozprzestrzenienie się w społeczeństwie aparatury telefonicznej. Podobnymi spostrzeżeniami dzieli się Mark Warschauer [2004: 211, cyt. za: Drabowicz 2006: 292], który uważa, że idea podziału cyfrowego, wypracowana w latach 90. XX wieku w badaniach nad nierównościami w dostępie do komputerów i Internetu, spełniła swoją funkcję, uświadamiając opinii publicznej w rozwiniętych technologicznie społeczeństwach istnienie problemu zróżnicowania w dostępie do no-

wych technologii. Na obecnym etapie tworzenie bardziej inkluzyjnego społeczeństwa informacyjnego wymaga dokładniejszych narzędzi pojęciowych.

Aktualny stan wiedzy na temat społecznych i politycznych konsekwencji związanych z pojawieniem się Internetu w komunikacyjnej infosferze pozwala również zauważyć, że snute przez zachodnich badaczy społecznych i publicystów utopijne wizje wieszczące nastanie sprawiedliwego ładu społecznego oraz całkowitą przebudowę, a co najmniej gruntowną odnowę mechanizmów demokracji instytucjonalnej nie sprawdziły się. Czymś niezrozumiałym byłaby, rzecz jasna, całkowita negacja emancypującej i demokratyzującej siły sieci. Istotne jest jednak, aby nie przypisywać tych cech technologiom informacyjnym *sui generis*, ale rozpatrywać je w kontekście kulturowych konsekwencji ich zastosowania w praktyce społecznej.

Bibliografia

- Barney Darin. 2008. *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Sic!.
- Bell Daniel. 1973. *The Coming of Post-Industrial Society*. New York: Basic Books.
- Burnett Judith, Senker Peter, Walker Kathy. 2009. *The myths of technology: innovation and inequality*. New York: Peter Lang.
- Dijk van Jan. 2000. *Widening Information Gaps and Policies of Prevention*. [w:] K. Hacker, J. van Dijk (red.). *Digital democracy. Issues of Theory and Practice*. Thousand Oaks: Sage.
- Dijk van Jan. 2005. *The Deepening Divide. Inequality in The Information Society*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Drabowicz Tomasz. 2006. *E-inkluzja w społeczeństwie informacyjnym*. [w:] L. Haber, M. Niezgodna (red.). *Społeczeństwo informacyjne. Aspekty funkcjonalne i dysfunkcjonalne*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Drabowicz Tomasz. 2007. *Nierówności cyfrowe – nowy wymiar zróżnicowania społecznego*. [w:] J. Klebaniuk (red.). *Fenomen nierówności społecznych*. Warszawa: Wydawnictwo Psychologii i Kultury ENETEIA.
- Dyer-Witheford Nick. 1999. *Cyber-Marx: Cycles and Circuits of Struggle in High Technology Capitalism*. Urbana, IL: University of Illinois Press.
- National Telecommunications and Information Administration. 1995. *Falling Through the Net: A Survey of the "Have-Nots" in Rural and Urban America*. Washington DC: NTIA.

- Nora Simon, Minc Alain. 1981. *The Computerization of Society*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Norris Pippa. 2001. *Digital divide: civic engagement, information poverty, and the Internet worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nowina Konopka Maria. 2006. *Istota i rozwój społeczeństwa informacyjnego*. [w:] T. Białobłocki, J. Moroz, M. Nowina Konopka, L. W. Zacher (red.). *Społeczeństwo informacyjne. Istota, rozwój, wyzwania*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Rooksby Emma, Weckert John. 2007. *Information technology and social justice*. London: Idea Group Inc.
- Touraine Allan. 1971. *The Post-Industrial Society. Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.
- Warschauer Mark. 2004. *Technology and Social Inclusion. Rethinking the Digital Divide*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Wilhelm Anthony. 2001. *Democracy in the Digital Age*. New York–London: 2000.

Źródła internetowe

- DiMaggio Paul, Hargittai Eszter. *From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use as Penetration Increases*. <http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf>, 12.06.2009.
- DiMaggio Paul et al. 2004. *From Unequal Access to Differentiated Use: A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality*. <http://www.eszter.com/research/pubs/dimaggio-et-al-digitalinequality.pdf>, 12.06.2009.